

The main attention in the article is paid to the studying of works full of acute political, ideological, national, anti-Moscow content. That were the poem dedicated to Shevchenko, the journalistic article «Lest not be too late!», the true litigation to the imperial system and the Galician-Bukovynian Moscovophiles, and works from the last period of activity. That was about journalistic pathos in a number of poetry, the image of Mazepa as a great adherent of the Ukrainian «independent state without the patronizing by Moskal or Lakh» in the original translation of the drama by R. Gottshal «Mazepa», as well as about the original tragedy «Khmelnyskyi» by Y. Fed'kovych. The protagonist of that work incredibly suffered from the decision to make an alliance with Moscovia.

It was emphasized that the author's opposition to the imperial regime was sometimes extremely radical, but belonged in a substantial way to the most severe moral indignation. In terms of latitude, intensity and originality in the expression of such feelings, Fed'kovych didn't have equal in all of the then Ukrainian lands, that were part of Austrian Empire.

The documentary evidence of a censorship by Russia on the distribution of the first volume of Fed'kovych's works published by Ivan Franko in Lviv in 1902 were presented. Thus, the poetry placed there was politically functional and even historically necessary.

The article also pointed out the prospects of the studied topic and its acute relevance for contemporary times.

Key words: *Y. Fed'kovych, voluntary association, Moscovia, Moscovophiles, journalism, patriotism, ideologized feelings.*

УДК 821.161.2-31.09М'ястківський

Т. І. Конончук

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ РЕАЛЬНОСТІ В ПОВІСТІ «ОДЕСА-МАМА» АНДРІЯ М'ЯСТКІВСЬКОГО

У статті йдеться про особливості моделювання художньої реальності в повісті «Одеса-мама» відомого українського письменника Андрія М'ястківського (1924–2003). З'ясовано, що автор з метою відображення Голодомору 1932–1933 років в Україні побудував сюжет на прикладі однієї сім'ї. Головний персонаж – школяр, через якого подаються події та обставини, пережиті самим автором. Для тексту характерна увага до художньої деталі, психологізм, реалістична стилістика. Відображені час і простір типологічні з іншими текстами українських письменників, що оповідають про Голодомор як одну з найбільших українських трагедій.

Ключові слова: *повість, психологізм, художня деталь, мотив, голод, смерть, страх, боротьба за життя, реальність.*

Сучасний стан українського літературознавства характерний пильною увагою до рецепції в художній літературі тем, що були заборонені в радянську добу. Однією з таких тем є відображення Голодомору 1932–1933 років в Україні в українській літературі. Саме ця тема стала предметом художнього осмислення відомого українського письменника Андрія М'ястківського (1924–2003). Він звернувся до неї наприкінці вісімдесятих, коли почали оприлюднюватися теми, що перебували під табу. А. М'ястківський родом із Вінниччини, народився в с. Соколівка 1924 р., закінчив Тульчинську фельдшерську школу, Вінницький педінститут, працював сільським

фельдшером, учителював, працював на журналістській, видавничій роботах, автор поетичних збірок, книг для дітей, романів, перекладів з молдавської, румунської.

Мета статті – виявити та проаналізувати особливості творення художнього тексту в повісті «Одеса-мама» А. М'ястківського, що будується на реальних фактах українського буття.

Як і персонаж Максимко з повісті «Одеса-мама», А. М'ястківський був другокласником у піковий час голодного лихоліття. І, зрозуміло, що для творення художньої картини світу велике значення мав його досвід та особисті знання й враження про той фантазмагоричний час. Голод як центральна проблема твору сконцентрувала суміжні проблеми: причини голоду, пошуки виходу зі становища голоду, масові смерті від голоду, ставлення до голодних, дії влади при настанні голоду, при багаточисленних смертях. Однак найголовніша проблема для самих голодних – це проблема їжі, за відсутності якої людина гине. Поставивши своїм завданням відтворити особисті переживання в стані голоду, письменник акцентував увагу на пошуку їжі голодною дитиною. Відтак усі події немовби нанизуються навколо головного персонажа Максимка. Як і всі діти тогочасних хліборобів, він голодує. Але його позиція активна. Він шукає їжу, що б то не було, аби не померти. Будь-яка їжа стає для нього рятівною, хоч часто це не типова їжа, проте головне, що вона рятує від смерті. Так автор змальовує психологічний портрет підлітка, який прагне будь-що викарабкатися з трагічних обставин. Максимкові не йдеться про гидливість. Головне для нього – вижити!

Домінуючою ознакою авторського стилю А. М'ястківського є реалістичне зображення буття. Автор суворо йде за реальністю, яку знав. І це головний акцент повісті – життєва правда. І в цьому переконаємося вже з того, що автор і розпочинає твір з пошуків їжі головним персонажем. Максимко біля водойми, він ловить те, що йому вдасться впіймати. Із ситуації бачимо, що це не риболовля для задоволення – це остання надія щось упіймати, тут же засмажити й тут же з'їсти. Хлопець, щоб лишитися живим, їсть черв'ячків, смажить жаб, мишей, п'явок. Інші ровесники цим гидують, то багато вже померло. *«Зосталося в його другому класі семеро»* [2, с. 11]. Хлопець у думках виявляє свій жаль, що однокласники не прислухаються до його порад.

Письменник залучає в свою оповідь сни. В них персонажеві бачиться те, що супроводжує його в голодній реальності: їжі ніякої немає, як і жодної надії на те, щоб щось знайти. Відтак сон, відтворений на початку повісті, поглиблює психологічний портрет підлітка. Образ ставка як останнього рятівного місця постає глибоко трагічним символом. *«Максимкові приснилося, що висох ставок, що не стало його. Замість води жовтіє велика яма, довкола неї аж палахкотить поруділий, сухий очерет. Хлопчина злякався, що без ставка пропаде й він. Не про рибку думав крізь сон, бо тієї рибки вже давно ніхто не бачив. Чи сама перевелася, чи виловили її ще до голоду... Відколи забрали в людей землю, зігнали їх до тсозу й по селах пішов голод, з того дня, як поховали маму, хлопчину вдень годували ставок і берег, а вночі снилися сни. Видилось те, що вдень було насправді: лози в березі, камінчики, устояна, перемішана з жабуринням вода, чорна бляха на двох цеглинках. Максимко навчився під тією бляхою розпалювати вербовий хмиз. Упіймає хаточкою кілька жабок чи навіть п'явок, кине на гарячу бляху, присмажить та й хрумає... Тому й не спух, навіть бігати може. Хлопців багатьох уже нема, а котрі лишилися – човгають опухлими ногами, наче колись повстяками старі діди; Максимко ж собі проворний. Навіть до школи ходив...»* [2, с. 11]. Сирітська доля, яку спричинив голод, бо від нього померла мама Максимка, змушує його діяти, шукати, виживати будь-яким способом. Образ

ставка в дитячому сні постає глибоко психологічною картиною трагічного, в якій містко ставиться проблема селянської родини, в якій один по одному помирають від голоду члени сім'ї.

Для відтворення масштабів померлих автор вводить переключку присутніх у класі. Діти кажуть, що багатьох у класі нема, бо здохли. І коли вчителька поправляє, що треба казати «померли», то дівчинка наполягає на своєму: *«Ні, Варваро Пилипівно, – стояла на своєму Наталя, – вмирають ті, що хворіють довго, що лежать, а тут спух із голоду – й на той світ...»* [2, с. 11]. Бо, справді, смерті від голоду не були смертями в звичайному їх розумінні. І тут дитяче визначення напрочуд точно й страшно показує межу переходу людського існування в потойбіччя.

Автор підкреслює, що досвід голодного головного персонажа про те, що можна їсти, свій, а також сусідський: *«Все, що із зерна чи м'яса, можна їсти. Он стара Гуцулиха житнячки (миші – Т. К.) їла, хвалилася, що дуже смачні. Це ще давніше, коли тільки почали здихати...»* [2, с. 12]. Автор інакомовно означає межі голоду; за документальними джерелами відомо, що помирати з голоду почали ще з осені 1930 р. Характерно позначено: *«Це ще давніше, коли тільки почали здихати...»*. Прикметно, що в народних оповіданнях-свідченнях мовиться, що ще восени й узимку 1931–1932 багато померло і багато хат стояли порожніх, тобто вже вимирали сім'ями. Так, наприклад, свідчить Олександра Терещенко (1914 р. народження), що навколишні двори були порожні. Тому вони із сестрами скопали сусідські, вже нічийні городи взимку 1932 року, бо зима була тепла. А навесні посіяли моркву, буряки, кукурудзу, і це трьох дівчат-сиріт врятувало від голодної смерті 1933 року [4, с. 3]. Прикметну характеристику давала своїй їжі Максимкова сусідка. Так, про мишей вона казала: *«Накладу пастку, ввіймаю кілька, облуплю, спечу... Куди тим ковбасам, що були колись!» Люди не знали, що то за житнячки, то й не вірили. А вона теж добра всім хотіла, то й розказувала: «Мишенята в комірчині завелись були, то й ловила і думала собі: колись люди свинину споживали, а свиня ж усе пожирає – і чисте, і брудне, а мишка ж – тільки зеренце та соломку, житечко...» Тому й житняками їх називала, казала: «Не облуплена – мишка, а облупити, спекти – житнячок...» Але нема вже й Гуцулихи. Перевелися в комірчині миші – і її не стало»* [2, с. 12]. Переказує розповідь сусідки Максимко й коментує, в його коментуванні прочитується великий жаль, що знайдена рятівна їжа не порятувала сусідку: закінчилися в комірчині миші – закінчилося сусідчине життя.

Письменник показує, що ситуація безвиході приводила персонажів до думок про те, що жах голоду не закінчиться ніколи. Зневіра й страх неминучості смерті, почуття жаху безпорадності паралізував. І про це засвідчують внутрішні монологи персонажа, що базуються на спостереженнях та аналізі обставин: *«На таке пішло в селі, що, мабуть, ніколи він уже не покуштує смачного окрайця. Голод почався десь після Різдва. До ранньої весни, ще при мамі, їли буряки, що були в льоху. Коли не стало буряків і не стало мамі, Соломія (сестра – Т.К.) виїхала до Одеси»* [2, с. 12].

Одеса в долі персонажів, як і будь-яке місто в інших текстах, виникає як рятівний острівцець: люди чули, що там по картках дають хліб, там селяни щось із родинних реліквій вимінювали на їстівне, щось за безцінь здавали в Торгсини; про це йдеться в багатьох творах, присвячених відображенню Голодомору 1932–1933 років. Тож і сестра Максимкова виїхала до Одеси в пошуках порятунку від смерті: *«Кажуть, в городі добре, там держава усім пайок видає»* [2, с. 12]. Справді, в містах видавали пайки, але ж тільки міським мешканцям. Про це переконливо написано в повісті «Каміння під косою» О. Мак, де йдеться про тогочасну столицю України Харків і де

видавали пайки лише «правним» мешканцям, тобто тим, хто був зареєстрований у місті і тому мав право на пайок [1].

Як правило, людині властиво боятися смерті, але в повісті А. М'ястківського діти не бояться смертей: звикли до них, бачать їх дуже часто. Наприклад, Максимко *«поволі зліз із лави на долівку, підійшов до тата подивитися, чи він ще є. Тато ще був, він дихав...»* [2, с. 13]. Коли настав пік голоду, а це зима й рання весна 1933 р., то, як наголошує А. М'ястківський устами головного персонажа, тепер ніхто ні про що не говорив, тільки про їжу. І коли з Одеси приїхав Микита Кабак, то він розказував, уже закидаючи по-городському, що в Одесі можна *«пошамати на бальшой»*. [2, с. 13]. Земляк ділився своїм новим досвідом. Він розповів про зміни соціальні, які обнадійливо постають в його інтерпретації. *«Теперішні пани, більшовицькі, вони тепер служасящими називаються. Царських побили, а теперішні плодяться. Вони, брат, в кожжанках, в галстуках, з портфелями»* [2, с. 13]. Вуркагани в Одесі, і Микита вже вуркаган. Кусні хліба хапають там, де їдять пани більшовицькі. Фрази про хліб запалюють у головах голодних слухачів надію, що десь є порятунок, хоч і ризикований. Фраєра, теперішні пани, каже Микита, ледачі. Не дуже б'ють. Наголошує, що вуркаган – це круглий сирота. В такого більше надій на порятунок. Розповідає Микита: якщо піймали лягаві вуркагана, відправляють *«у детколєктор», у «детдом»* [2, с. 14]. Але якщо є батьки, – додому, до батьків. Вуркаган Микита узагальнює про Одесу: *«Жізнє, риблята!.. Одеса – не те, деревні подихають. Одеса, брат, – мама, вона любить круглих сирит!»* [2, с. 14]. Парадокс часу: вуркаган постає в голодних очах земляків як авторитет: *«Максимко дивився на Микиту, як на Бога. (...) І мріялось малому вчепитися до поїзда, проїхати далеку дорогу, потім вийти на Дерибасівську, вхопити з фраєрського столу шмат хліба і навіть потрапити в руки лягавому...»* [2, с. 14]. Але Максимко ще був малий, не такий вертлявий, як Микита, і *«жаль було покидати село, безногого тата...»* [2, с. 14]. Він розумів, що він ще не круглий сирота. А дехто зі старших поїхав до Одеси з Микитою.

Час у повісті подається через явища природи; контрастує природний рай із реальністю радянського пекла: *«Над головою, у вербовому густому вітті якось наче аж весело витьохкував соловейко, але Максимкові було сумно»* [2, с. 14]. Почуття постійного голоду відтворено з ознаками натуралістичного письма: *«Перед очима мерехтіло село, розливалися і знову з'являлися жовті кола, а в животі ссало. (...) Нарешті впіймалося кілька пуголовків. Ковтнув їх, не смаживши»* [2, с. 14]. Фізичний і психологічний стан персонажа погіршується, надто тому, що посилюється передчуття батькової смерті, хлопця паралізує наближення абсолютної самотності: *«Скоро до ями одвезуть тата, в хаті залишиться його липова нога, і Максимко буде ночами її боятися...»* [2, с. 14]. Якщо поїде тепер до Одеси, то вже не буде брехати, що сирота, бо стане справжнім круглим сиротою. І тепер Максимко мріє про Одесу як про порятунок. *«Якби протримався тато, забрали б до Одеси і його»* [2, с. 14]. *«Піймав рибку, згадав казку, проказав, аби рибка дала їм з татом «чорну, житню хлібину»* [2, с. 14]. Дитина принесла помираючому татові рибку. Ретроспективно подаються факти з батькової біографії. Виявляється, що він був у сімнадцятому році в Пітері, там *«воював за щастя для всіх...»* [2, с. 15], там утратив ногу. А тепер від влади, за яку воював, страждає, померла його дружина, голодують діти й помирає він сам. Так коротко означено мрії і розчарування, про що влучно сказав поет-шістдесятник Василь Симоненко: *«На цвинтарі розстріляних ілюзій / Уже немає місця для могил»* [3, с. 322]. Гостро поставлена проблема моралі в суспільстві, де наймасштабніше постає видиво смерті, її відчуття й страх перед нею; людина перебуває в такому стані, що не може контролювати свої бажання, емоції думки. В повісті А. М'ястківського голодом

виснажений батько, вже майже мертвий забрав хліб у дитини [2, с. 15]. Створюючи психологічну картину фізичного стану персонажа, автор описує батькові видива, марення. Той говорить лозунгами. З них бачимо, що в нього є ще надія на Сталіна: глибоко засіла в голові колишнього червоного бійця більшовицька пропаганда.

Автор показує масштаби голодних регіонів, своєрідно означає час і простір. Він каже про те, що Максимкова сестра Соломія в поїзді не спала цілу ніч, коли їхала з Одеси, – це та відстань, що відділила голодне село від міста, в якому персонажі сподівалися знайти порятунок. Але село типово голодне, й місто типово голодне з великою кількістю померлих і помираючих селян на вулицях. І стан голоду невідступний. *«Вийшовши з хати, Максимко відчув іще сильніший голод, ніж до Соломіного хліба»* [2, с. 16]. Сестрине частування з Одеси, як бачимо, це та крапля, яка не порятувала, а лише посилила відчуття голоду. Письменник подає вражаючу картину дитиновбивства: батько Максимка в божевільному від голоду стані вбиває Соломію, Максимкову сестричку, і запрошує сина з'їсти м'ясо, каже, що з вівці. Чи можна думати, що це дійство було вчинене в свідомому стані? Автор показує, що влада засуджує батька-вбивцю, і саркастично, в авторському коментарі, він говорить про систему правосуддя й прав людини при більшовицькій владі, де право життя було порушене саме владою. *«Докотилася вістка до сільського начальства, то й приїхали по вбивцю. А як же? Був закон, було правосуддя (виділення наше – Т.К.)»* [2, с. 18]. Отже, автор привертає увагу до порушень загальнолюдських законів, порушень, що чинилися владою різних рівнів.

Повість демонструє залучення інтертекстуальних елементів. Найчастіше це частівки, які тепер відомі з офіційних джерел, що почали виходити друком, починаючи з 1990 р., і демонструють інформацію з місць; у тих повідомленнях часом фіксувалися й частівки, що їх залишали селяни як форму протесту проти дій влади. Наприклад, А. М'ястківський залучає такий зразок: *«Тато в тсозі, мама в тсозі, / Діти плачуть по дорозі: Нема хліба, нема сала, / Бо Советська власть забрала»* [2, с. 17].

Прикметний акцент автора про те, що в центрі повісті *«дев'ятирічний громадянин Максим Васильович Завірюха, що ницьма лежав серед шляху, і всім було байдуже, чи живий він, чи мертвий»* [2, с. 18]. Громадянин – тут це слово вжите для підкреслення, що кожна людина, навіть дев'ятирічна дитина є громадянином держави і як громадянин має поважатися державою і захищатися нею. Проте, як показав автор, реальне ставлення більшовицької держави було до свого народу було зовсім інше, і те, що хлопець лежав чи то живий, чи мертвий, владі було байдуже, бо людське життя в Радянському Союзі не мало ніякої цінності.

Отже, повість *«Одеса-мама»* А. М'ястківського художньо розкриває реалії Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Для реалізації авторської ідеї письменник застосував реалістичну стилістику, залучаючи також засоби натуралістичного письма, психологізму, оніричні видіння, використовуючи поетику промовистих художніх деталей, пейзажної символіки, внутрішніх монологів, описів, багатоаспектно відтворюючи художній час і простір.

Список використаної літератури

1. Мак О. Каміння під косою : повість / О. Мак ; передм. Г. Кирпи. – 3-тє вид. – Київ : Лелека, 2004. – 144 с. ; Мак О. Kaminnia pid kosoju : povist / O. Mak ; peredm. H. Kyrpu. – 3-tie vyd. – Kyiv : Leleka, 2004. – 144 s.
2. М'ястківський А. Одеса-мама : повість / А. М'ястківський // Київ. – 1989. – № 8. – С. 11–25 ; Miastkivskiy A. Odesa-mama : povist / A. Miastkivskiy // Kyiv. – 1989. – № 8. – S. 11–25.

3. Симоненко В. «Пророцтво 17-го року» / В. Симоненко // Живиця : хрестоматія української літератури ХХ ст. : у 2-х кн. / упоряд. М. Конончук, Н. Бондар, Т. Конончук. – Київ : Твім інтер, 1998. – кн. 2. – С. 323 ; Symonenko V. «Prorotstvo 17-ho roku» / V. Symonenko // Zhyvytsia : khrestomatiia ukrainiskoi literatury XX st. : u 2-kh kn. / uporiad. M. Kononchuk, N. Bondar, T. Kononchuk. – Kyiv : Tvim inter, 1998. – kn. 2. – S. 323.

4. Терещенко-Конончук Т. Журжинська всеукраїнська історія / Т. Терещенко-Конончук // Понад Тікичем. – 2005. – 12 квітня. – С. 3 ; Tereshchenko-Kononchuk T. Zhurzhyńska vseukrainska istoriia / T. Tereshchenko-Kononchuk // Ponad Tikychem. – 2005. – 12 kvitnia. – S. 3.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2018.

T. Kononchuk

THE FEATURES OF CREATION OF REALITY IN THE STORY «ODESA-MAMA» BY ANDRIY MYASTKIVSKY

The article deals with the peculiarities of the creation of artistic reality in the story «Odesa-Mama» of the famous Ukrainian writer Andriy Myastkivsky (1924–2003). The events of the story unfold during the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. The plot is based on the example of one family. The main character – a schoolboy, through him the events and the circumstances which the author survived are presented. He was of the same age in the years of the tragedy, as was his character Maxymko, when in Ukraine millions were dying of hunger. The analysis of the plot and composition of the novel and the biography of the writer lead to the conclusion that the writer's experience, his personal impressions and experiences were of great importance for the creation the text about Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Hunger is the central theme of the story, around which there are other problems: the causes of hunger, the death from hunger and others. The most important problem is the lack of food. In order to conquer the Ukrainian peasantry, the Bolshevik authorities carried out a violent policy: not only grain but also all that was edible was removed from the villages. The writer showed how the child searched the food; in order to survive, he had to eat the worms, frogs, mice, leeches. A. Myastkivsky's dominant feature of author's style is a realistic style. So the main discourse of the novel is focused on life's truth. The author draws dreams into the plot of the work. In dreams the character sees what accompanies him in the hungry reality: there is no food and there is no hope to find something. The scales of the dead are shown. The mother of the boy died from starvation. Many of his classmates died. The nature is in harmony with the mood of the characters. And it is psychologically motivated. A dream is served as a symbol. This is, for example, a dream about where you can survive. That city-dream is Odesa. But in fact, the boy does not find a salvation there, because the city is also hungry. The author shows that in the cities bread was given by the cards, but only to the urban residents. The psychological state of the hungry is revealed. Sometimes the people are not afraid of death, but perceive it as a release from the torment of hunger. Often humor's verses are present, which is given a political assessment of the actions of the authorities. The author shows the facts of cannibalism what was in reality. The feeling of constant hunger is transmitted with signs of a naturalistic style. The text is characterized by the attention to the artistic detail, to the problem the artistic time and space.

Key words: story, psychology, artistic detail, motive, hunger, death, fear, struggle for life, reality, Holodomor.